
ROZHLEDY

Martin Beneš – Martin Prošek

Ke konceptu minimální intervence*

On the Concept of Minimal Intervention

ABSTRACT: This article provides a theoretical and practical response to the so-called Concept of Minimal Intervention (CMI) first outlined in Cvrček (2008a), and later expanded upon in Cvrček (2008b). The theoretical part uses the analogy with Macura's (1995) analysis of the early National Revival discourse and presents examples of (un)successful interventions into the language to provide textual proof that the CMI discourse consists of contradictory statements. It is thus revealed that the function of these statements is not to describe the phenomenon, but rather, to serve Cvrček's own purpose: the negative depiction of language regulation and intervention into language. Presenting evidence from the language counselling service of the Czech Language Institute, the practical part demonstrates that CMI's call for minimal intervention is not in accordance with the needs of the general public and that the means proposed to minimise intervention by linguists would not work as expected. A current view of the traditional concept of language cultivation, its terminology and methodology – refused by CMI – is also presented.

Key words: language cultivation, language counselling, codification, Concept of Minimal Intervention, language norm, literary language, theory of literary language

Klíčová slova: jazyková kultura, jazykové poradenství, kodifikace, koncept minimální intervence, norma, spisovnost, teorie spisovného jazyka

1. Úvod

1.1. *Východiska, metoda, cíle*

Cílem tohoto článku je přispět několika poznámkami k teoretickým i praktickým aspektům tzv. konceptu minimální intervence (KMI), který představil V. Cvrček nejprve v článku *Koncept minimální intervence* (Cvrček, 2008a). Jednotlivé body tohoto tzv. jádrového textu KMI pak následně rozvedl ve své knize *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence* (Cvrček, 2008b).

Vyjdeme z popisu situace, jíž si povšiml Vladimír Macura (1995) ve své práci *Znamení zrodu věnované kultuře raného národního obrození*. Co nejstručněji prezentace Macurova zjištění situace nám poslouží jako příklad diskurzu, v němž mají výroky účelovou funkci, slouží naplnění jistého cíle. Kromě jiných výtek se v centrálním oddílu teoretické části (2.3) pokusíme na jednom (ale zásadním) příkladu textově doložit, že diskurz Cvrčkova KMI je stejného charakteru jako diskurz raně obrozený.

* Cennými připomínkami během přípravy textu přispěli též kolegové Jan Chromý a Jakub Kopecký.

Vladimír Macura (1995, s. 31–41) v kapitole Emancipační úsilí textově doložil, že v období raného národního obrození existovaly vedle sebe zcela protichůdné výroky o zřetelně totožných jevech, že jednotlivým jevům byly připisovány protikladné atributy:

„Obdobně i přehláska [a > ě] může být spjata současně s atributem ‚výsledek zušlechťovacího procesu v jazyce českém‘ i s atributem ‚výsledek procesu jeho úpadku‘. V prvním případě je atribut součástí argumentace kladnými hodnotami češtiny proti nadvládě německého jazyka, v druhém případě je naopak podnětem k procesu vymanění češtiny z německého vlivu a jejího užšího zapojení do společenství slovanského.“ (Macura, 1995, s. 34)¹

Macura koexistenci těchto kontradiktorických vyjádření vysvětluje jako textové projevy emancipačního úsilí českých obrozenců. Přisuzování protikladných atributů lze podle něj vyložit existencí dvou typů vazeb k německé kultuře, z jejíhož vlivu se chtěla česká společnost vymanit:

„Zatímco se negativní vazba opírá o logickou formuli typu ‚jsme svěbytní, protože máme jiné hodnoty než kultura německá‘, analogická vazba se opírá o formuli typu ‚jsme svěbytní, protože máme všechny kulturní hodnoty, které má kultura německá, jsme tedy soběstační‘.“ (Macura, 1995, s. 39)

Tento Macurův příklad velmi dobře dokládá vliv referenčního rámce (= „vazby“) na připsání atributů zkoumanému (tematizovanému) jevu: Fakt, že v češtině došlo k přehlásce *a > ě*, může být hodnocen jednak záporně, a to proto, že je v něm spatřován nežádoucí vliv přehlásky německé, který „zkazil“ slovanský charakter češtiny a vzdálil ji ostatním slovanským jazykům (negativní vazba = referenční rámec 1). Přehláska však může být zároveň hodnocena i kladně, a to proto, že tento typ hláskové změny, který proběhl v němčině, proběhl i v češtině, která je tak „stejně dobrá“ jako němčina (analogická vazba = referenční rámec 2). Jednomu a témuž jevu mohou být z pozice různých referenčních rámců 1 a 2 přisouzeny dva zcela protikladné atributy, protikladná hodnocení.

Ačkoli jsou ilustrované výroky koexistující v raně obrozenských textech kontradiktorické, upozorňuje Macura (1995, s. 34) na to, že jsou „rovnocenné z hlediska téže funkce“. Důraz je kladen nikoli na věcný obsah sdělení, ale na jejich účel: „[P]ravdivost je obecně hodnota spojovaná v obrozenských textech velmi často nikoliv s věcným obsahem, ale s funkcí věcného obsahu v daném okamžiku, s jeho účelovostí“ (ibid., s. 34–35).

Cílem první, teoretické části naší reakce na Cvrčkovu knihu je ukázat, že v textu KMI lze nalézt kontradiktorické výroky o zřetelně stejných důležitých jevech, a tím doložit, že některé Cvrčkovy výroky mají stejný charakter, který Vladimír Macura popisuje u výroků raně obrozenských (Macura v této souvislosti používá slovo *ideologie*). Pokusíme se ukázat, že v textu KMI existuje důležitá sada kontradiktorických výroků, které se vztahují k jedné, ale centrální otázce KMI a jejichž funkce je účelová – mají připisovat (z pozic odlišných „vazeb“, referenčních rámců) negativní atribut všemu, co je spojeno s intervenčností a regulací (viz oddíl 2.4), a tím pomocí negativních argumentů prosadit co největší přiblížení jazykové situace stavu nulové intervence (viz oddíl 2.3.), což je stav, který Cvrček subjektivně vnímá jako ideální (viz oddíl 2.2).

¹ Kromě přehlásky ukazuje Macura zmíněné protikladné hodnocení na příkladech (ne)logičnosti slovanského jazyka a na příkladu existence různých/více slovanských jazyků – „slovanské mnohonářečnosti“.

1.2. Způsob vedení dialogu; dialog vs. polemika

Z uvedeného faktu potenciální mnohosti relevantních referenčních rámců, z nichž lze nahlížet tentýž jev nestejným způsobem,² vyplývá způsob, jakým bychom měli k Cvrčkovým názorům přistoupit. Cvrček re-konstruuje a re-definuje vztah institucionální lingvistiky, jazyka a mluvčích. Jeho různé sady výroků v textu KMI o intervencích a regulaci jsou opřeny o různé referenční rámce tak, aby šlo o výroky, které intervenci a regulaci připisují vždy negativní atributy. Nebo z druhé strany – intervenci a regulaci je připisován negativní atribut i za cenu toho, že se tak bude dít z pozic různých referenčních rámců. Každý výrok dává v zásadě vůči referenčnímu rámci, z jehož pozice je vyřčen, stejně dobrý smysl jako jiný výrok vyřčený z pozice jiného referenčního rámce. Tam, kde se při polemice o pravdivosti věcného obsahu repliky nedají vztáhnout k jednomu referenčnímu rámci, nemůže vzniknout plodný dialog, ale jen názorové míjení polemického charakteru. Nechceme proto v teoretické části primárně napadat věcný obsah výroků KMI, ale ukázat, že tyto výroky jsou legitimní vůči několika různým účelově voleným referenčním rámcům, mají sloužit dosažení cíle – jsou proto účelové a blíží se tak reprodukováné situaci raně obrozenské.

Úvahy o referenčním rámci směřují zároveň k tomu, že bychom chtěli rozlišit polemiku a dialog. Nechceme s Cvrčkem polemizovat, tj. účastnit se „komunikačního aktu, v jehož samém základu je [...] *neporozumění*“ (Homoláč, 1998, s. 237; kurziva v originále), v němž nejde o nalezení co možná nejlepšího konečného řešení, ale pouze o „sebeutvrzení“ (ibid., s. 238), o hádku s komunikačním partnerem, v níž nejde primárně o to, „přesvědčit jej, nebo mu dokonce něco sdělit“, ale v níž jde v konečném důsledku „o to, aby přestal – většinou naštěstí jen jako textový subjekt [...] – existovat“ (ibid., s. 244). Budeme se snažit o dialog, chceme zůstat „při seriózní hře otázek a odpovědí, při procesu vzájemného objasňování“, kde jsou „práva osob v témže smyslu imanentní této diskuzi“ a kde jsou „závislá pouze na situaci dialogu“ (Foucault, 2003, s. 252). Potom totiž „člověk kladoucí otázku užívá pouze práva, které mu bylo dáno: zůstat nepřesvědčen, vnímat rozpor, žádat více informací, *zdůrazňovat rozdílné postuláty*, upozorňovat na chybná zdůvodnění“ (ibid., s. 252; kurziva MB a MP). Chceme se vyhnout situaci, v níž „se nejedná s partnerem v dialogu“, nýbrž jde o „proces s podezřelým; shromažďují se důkazy o jeho vině, označují se přestupky, jichž se dopustil, a vyslovují se verdikty a vynášejí se nad ním rozsudky“ (ibid., s. 254). Neporozumění je totiž podle našeho názoru často způsobeno setrváváním na tvrzeních legitimizovaných odlišnými referenčními rámci (podporou vlastního referenčního rámce novými a novými „důkazy“ jeho platnosti). Pokusíme se vyhnout takové polemice tím, že se budeme snažit prozkoumat, jakými referenčními rámci jsou zaštitěny jednotlivé výroky o KMI. Chceme však uplatnit své přirozené právo zůstat nepřesvědčeni a – především – pokusit se ukázat, proč nepřesvědčenými zůstáváme.

² Jinou ilustraci tohoto faktu (na příkladu euklidovského a hyperbolického prostoru) je možné nalézt v článku M. Beneše (2010).

2. Teoreticky založené poznámky k Cvrčkovu KMI

2.1. Apriorní volba neregulační alternativy

Říká-li Cvrček v klíčovém předpokladu svého konceptu, že „není důvod, proč by lingvistika měla zasahovat do jazyka svými intervencemi“ (Cvrček, 2008a, s. 285; Cvrček, 2008b, s. 34, 42–46), musel předtím vedle sebe nutně postavit dvě alternativy, které podrobil hodnocení – jednak *alternativu neregulační*, jednak *alternativu regulační*, jejíž obsah říká, že lingvistika do vývoje jazyka určitým způsobem zasahovat může/musí. Ústřední tezí této části našeho článku je tvrzení, že KMI je přímým důsledkem příklonu k neregulační alternativě a že akcentace této alternativy a přechod k ní je Cvrčkovým apriorním cílem. Chceme poukázat na fakt, že požadavek nulové/minimální intervence nevyplývá z KMI, ale že naopak KMI je důsledkem prvotního požadavku neregulační alternativy. Intervenční přístup, tj. regulační alternativu, Cvrček – zdá se – ztotožňuje s teorií jazykové kultury. Zevrubně si odpovídá na otázku, „[p]roč je třeba nahradit stávající tzv. [t]eorii jazykové kultury (TJK) jiným konceptem?“ (Cvrček, 2008a, s. 286; Cvrček, 2008b, s. 34). Chybí však alespoň podobně pečlivé zdůvodnění, proč musí být TJK jako „intervenční“ přístup nahrazen nutně KMI jakožto konceptem neintervenčním, a nikoli jiným, lepším, odlišným konceptem „intervenčním“. Místo této podrobnější analýzy je nám totiž víceméně mimochodem předloženo tvrzení, že pro výsledek volby mezi oběma alternativami „není vědecké odůvodnění“ a že u základu této volby stálo „volní rozhodnutí na základě osobních preferencí“ (Cvrček, 2008a, s. 291), nebo dokonce „nechuť k regulaci“ (Cvrček, 2008b, s. 42). Tato tvrzení považujeme za formulování motivace pro dosažení cíle. Text KMI pak vnímáme jako podpoření prvotní, apriorní volby neregulační alternativy sekundárními argumenty zdola. Nemůžeme souhlasit s tím, že by akcentace zmíněné neregulační alternativy a přechod do stavu, který Cvrček propaguje, mohla být zdůvodněna pouze takto velmi stručně, osobní a volní preferencí nebo nechutí jednoho lingvisty. V takovém případě se totiž volba neregulační alternativy dostává do povážlivé blízkosti iracionality.

2.2. Nestandardní vztah teorie a praxe

Cvrčkova vyjádření jako „[z] hlediska lingvistické teorie však změna nutná je“ nebo „[z] toho důvodu je současný stav z teoretického hlediska neudržitelný“ (Cvrček, 2008a, s. 290) podle nás ukazují na zcela nestandardní vztah teorie (tj. v tomto případě KMI) a jejího předmětu, který má spravovat (tj. vztah lingvistů a mluvčích k jazyku). Je běžné, že pokud teorie neodpovídá skutečnosti, teorie se upraví, pozmění, nebo zavrhne. Říká-li však Cvrček, že „[p]ro běžného uživatele jazyka je to [že situace zůstane nezměněná; MB a MP] pravděpodobně varianta nejvíc přijatelná“ (ibid., s. 290), dostává se Cvrček svým požadavkem na uplatnění KMI do zvláštní situace. Pokud by jeho tvrzení o spokojenosti mluvčích s daným stavem bylo správné (naše několikaletá zkušenost se vzorkem mluvčích, kteří se obracejí na jazykovou poradnu, to potvrzuje), dostal by se Cvrček do absurdní situace, v níž by přizpůsoboval předmět teorii, tj. vlastně

závažně intervenoval do vztahu mezi lingvisty, mluvčími a jazykem. Toto tvrzení podkřívá další výrazný rozpor. Ačkoli Cvrček deklaruje nechuť k regulaci a intervenci, jím požadovaný přechod do co největší blízkosti nulové intervence by byl sám jednou velkou intervencí.

2.3. *Intervence jako jakákoli metajazyková aktivita*

Viděli jsme, že na základě svých osobních preferencí a své nechuti k regulaci se Cvrček přiklonil k tomu, co jsme výše nazvali neregulační alternativou. Jestliže však v knižním vydání v úvodním slovníčku pojmů Cvrček (2008b, s. 11) uvádí, že „[v] nejširším pojetí by se dala intervence ztotožnit s jakoukoli ‚metajazykovou aktivitou‘“ a v časopiseckém jádrovém textu KMI v poznámce pod čarou dokonce explicitněji dodává, že „intervence je v obecné rovině *jakékoli metajazykové chování*, tedy chování, které se obrací k jazyku“ (Cvrček, 2008a, s. 285; kurziva v originále), je zřejmé, že se bez intervence nemůžeme jako lingvisté obejít (chceme-li např. publikovat výstupy vlastních výzkumů). S tím se však objevuje poněkud extrémní a umělý problém, totiž zda je s příklonem k „neregulační alternativě“ vůbec slučitelná existence lingvistiky (která samozřejmě produkuje výstupy, které jsou metajazykovým chováním).

Vztáhneme-li tuto situaci k Macurově příkladu s národním obrozením, můžeme říci, že KMI vznikl, aby tlumil právě tento – na nejvyšší úrovni obecnosti, tj. ještě mimo textovou rovinu KMI, existující – rozpor. Vzhledem k vazbě na vytouženou nulovou intervenci a k nechtí k regulaci je lingvistika na jednu stranu nežádoucí, na druhou stranu ji autor (jako lingvista) jistě vzhledem k vazbě na mnoho důvodů nechce „zrušit“; lingvistika je tedy pro něj – z hlediska různých vazeb, tj. referenčních rámců – jak nežádoucí (vazba k nechtí k regulaci), tak žádoucí (vazba k mnoha důvodům, které jistě Cvrček jako lingvista mít musí, už proto, že lingvistiku nenavrhuje zrušit a provozuje ji). KMI je tedy předložen a musel být sestaven (mj.) proto, aby vyřešil zcela umělý problém, který Cvrček sám vyvolal tím, že jako ideální cílový vztah lingvistů, mluvčích a jazyka vyhoceně postuloval stav tzv. nulové intervence. KMI má zajistit pro Cvrčka ještě únosnou (když ideální stav je nedosažitelný) rovnováhu mezi (i) požadavkem „nulové intervence“, jenž je vyvolán nechtí k regulaci (realizovatelná verze jinak nerealizovatelné dokonalé podoby neregulační alternativy), a (ii) existencí lingvistiky jako vědy o jazyce. Nemůžeme-li totiž zajistit vysněnou „nulovou intervenci“, je podle něj nutné intervenci alespoň co nejvíce minimalizovat – odtud koncept *minimální intervence* (srov. „jelikož je nulová intervence neslučitelná s existencí lingvistiky jako vědy o jazyce, která předkládá veřejnosti výsledky svého bádání, je třeba potenciální intervence ze strany jazykovědy vědomě oslabovat pluralitou deskripce“; Cvrček, 2008a, s. 288; Cvrček, 2008b, s. 36). Tento požadavek akcentující neregulační alternativu Cvrčka dostává do schizofrenní situace, v níž je metajazykové chování lingvistů (včetně jeho vlastního) vnímáno jako nežádoucí, ale přesto provozováno.

Jako alternativu uvedeného problému nabízíme podle našeho názoru mnohem přirozenější řešení – akceptovat hypotézu (ii) (viz citát níže), kterou formuloval U. Eco:

„[...] objekt sémiotiky [lze dosadit jakoukoli jinou vědní disciplínu; pozn. MB a MP] se může obrazně podobat (i) buď povrchu moře, kde nezávisle na pohybu molekul vody a souhře podmořských proudů existuje jakási průměrná výsledná forma, které se říká Moře, (ii) nebo pečlivě upravené krajiny, kde zásah člověka průběžně mění formu osídlení, obydlí, plantáží, kanálů apod. Jestliže akceptujeme druhou hypotézu [...], musíme také akceptovat další podmínku sémiotického přístupu, která nebude podobná zkoumání moře, kde lodní brázda zmizí, jakmile loď přejede, ale spíše zkoumání lesa, kde stopy aut nebo nohou modifikují zkoumaný terén, takže popis, který o něm průzkumník podává, musí také vzít v úvahu ekologické změny, které sám způsobil.“ (Eco, 2004, s. 39)

Zdá se nám daleko rozumnější – chceme-li jako lingvisté zkoumat jazyk – přiznat si, akceptovat a při své práci reflektovat fakt, že jazyk se jako náš předmět zájmu nepodobá Ecově moři, ale lesu. Chceme-li popsat les, musíme do něj vstoupit a zanechat v něm stopy; chceme-li zkoumat jazyk, musíme počítat s tím, že náš výzkum jej může určitým způsobem ovlivnit, přijmout to, a hlavně tento fakt zpětně reflektovat. Vznik KMI, který řeší uvedený problém, jenž vznikl vnímáním lingvistiky vzhledem k vazbě na nechuť k regulaci a k intervenci, tedy podle nás slouží – ve stejném smyslu jako Macurovy obrozenské výroky – k dosažení popsaného stavu, v němž bychom se co nejdříve přiblížili nulové intervenci.

2.4. *Otázka (ne)úspěšnosti stávající intervenční praxe*

V jádrovém textu KMI (Cvrček, 2008a, s. 287; Cvrček, 2008b, s. 35) se konstatuje, že „[s]oučasná³ intervenční praxe se nezdá být úspěšná [...]“⁴ v knižní, rozšířené verzi textu KMI se pak toto tvrzení rozvádí a velmi podrobně se pro něj argumentuje (srov. Cvrček, 2008b, s. 67–122).

V úvodní pasáži oddílu C nazvaném Pokus o vyjádření míry preskriptivismu na základě korpusových dat (ibid., s. 179–202) však lze nalézt vyjádření, z nichž podle všeho (někdy nepřímo, ale nutně) vyplývá, že intervenční praxe úspěšná je. Píše se zde např., že „nemáme k dispozici větší korpus psaných textů, které by neprošly korektorskou úpravou“, a v poznámce pod čarou se k tomu dodává, že „[i] kdybychom takové texty měli, nebudou vytvořeny bez výrazného vlivu kodifikace“ (ibid., s. 180; kurziva MB a MP). Dále se uvádí, že „jistou (nezanedbatelnou) měrou se kodifikace podílí (vedle jiných faktorů) na tom, že psaný jazyk je odlišný od mluveného, tedy jazyk zatížený kodifikační intervencí od jazyka takto nezatíženého“ nebo že „kodifikační intervence udržuje spisovnost psaných projevů“ (ibid., s. 202). Tato tvrzení jsou v příkrém rozporu s výše deklarovaným hodnocením současné intervenční praxe jako

³ Verze Cvrček (2008b) má „[s]távající“.

⁴ Jestliže se jako jeden z důvodů (na s. 35 a podrobně na s. 93–95) uvádí fakt, že TJK „nikdy přesně nespecifikovala cílový stav kultivační činnosti“, je tvrzení o neúspěšnosti intervenční praxe poněkud zvláštní – vzhledem k absenci specifikace cílového stavu nedává dobrý smysl hovořit o tom, zda je / by mohla být TJK úspěšná; neznáme-li cílový stav, jenž by měl být pomocí intervencí v jazyce dosažen, je (ne)úspěšnost intervenční praxe neposouditelná. Z vyjádření, že „TJK obhájí ‚teoretické zásahy‘ do jazyka především kultivováním“, kromě toho nutně nevyplývá, jak Cvrček (2008a, s. 286; 2008b, s. 35) uvádí, že „současný úzus je nedostatečně kultivovaný“. Současný úzus může být kultivovaný dostatečně, a přesto může být dále kultivován, resp. jeho kultivování může být dále požadováno, aby byl ještě kultivovanější.

neúspěšné. Jak totiž může být stávající intervenční praxe hodnocena jako neúspěšná, když se v textu KMI přiznává, že existuje stav, v němž nejsou k dispozici psané texty, které by byly vytvořeny „bez výrazného vlivu kodifikace“, nebo že „intervence udržuje spisovnost psaných projevů“? Tento rozpor pokládáme za významný, protože se týká nejdůležitějšího místa KMI – úspěšnosti, a tedy i možnosti a oprávněnosti intervence.

Máme zde tedy textový doklad dvou sad kontradiktorických vyjádření způsobe-
ných nahlédnutím (ne)úspěšnosti intervencí z pozic dvou vazeb – referenčních rámců: V rámci jádrového textu KMI se tvrdí, že intervenční praxe je neúspěšná (atribut při-
psaný přímo *vzhledem k* Cvrčkově regulačně-intervenční nechuti), ale zároveň se říká, že ani texty, které neprošly korektorskou úpravou, nebudou bez výrazného vlivu kodi-
fikace nebo že intervence způsobuje odlišnost psaného a mluveného jazyka, což inter-
venční praxi přiznává podle nás naopak velmi silnou míru „úspěšnosti“. Vysvětlit
vazbu, *vzhledem k níž* je současné intervenční praxi zároveň nepřímou přisouzena tato
poměrně silná (negativně hodnocená) míra úspěšnosti, můžeme takto: Psaným textům
je připisán negativní atribut v souvislosti s tím, že se na nich projevíly intervence (o psa-
ných textech se mluví jako o kodifikaci *zatížených*), které Cvrček vnímá a priori jako
negativní, nežádoucí. Způsob vedení experimentu, který slouží k měření míry preskrip-
ce, nutí Cvrčka konstatovat skutečný stav, totiž že jazykové prostředky v psaných tex-
tech se do značné míry kryjí s prostředky zachycenými v kodifikaci, což se dostává do
rozporu s teoreticky odůvodňovanou neúspěšností intervencí.⁵

Cílem těchto vyjádření je podle nás připsat intervenci záporný atribut v jakémkoli
kontextu: Intervence jsou špatné a mělo by tedy být od nich upuštěno (i) proto, že jsou
neúčinné, nepůsobí; ale také (ii) proto, že blokují/ztěžují možnost existence kodifikací
nezasažených, neovlivněných psaných textů, z čehož ovšem plyne, že naopak velmi
účinně působí.

Toto kontradiktorické vyjádření uvádí Cvrček jako negativní hodnocení faktu, že
nejsou k dispozici texty nezasažené kodifikací, z nichž by byl zjistitelný „běžný úzus
situace, ke které se normativ⁶ vztahuje“ (ibid., s. 180). Takové texty by Cvrček potře-
boval jako pozadí pro metodologii posuzování míry preskriptivismu. Přestože takové
texty k dispozici – jak sám říká – nejsou, došel (Cvrček, 2008b, s. 202) pomocí své
metody k závěru, že „vybrané morfologické/pravopisné jevy, do jejichž statutu [sic!]

⁵ Problém zde bude nejspíše, že se Cvrček vyjadřuje tak, jako by podoba kodifikované variety byla cele
dána a jednostranně způsobena apriorní kodifikací (a o tom, jak vznikla kodifikace, se neuvažuje). Adekvát-
nější je však podle nás vyjít z toho, že vztah kodifikace a kodifikované variety je dvoustranný, jedno má vliv
na druhé. První extrémní podoba vztahu kodifikace a kodifikované variety je (1) taková, že současná kodi-
fikace je zcela umělá, odtržená, apriorní a suverénně ovlivňuje a tvaruje podobu variety, kterou kodifikuje.
Opačné (a podle nás ideální) pojetí je (2) takové, že kodifikace je záznam dané variety a zcela se s ní sho-
duje. Obě tyto extrémní situace jsou však spíše modelové. Vztah současné české kodifikace a kodifikované
variety je kdesi mezi těmito dvěma póly. Problém je podle nás v tom, že Cvrček vystupuje tak, jako by se
vztah české kodifikace a její variety neúmyslně přiblížil prvnímu stavu (1), zatímco podle nás je tento vztah
mnohem blíže stavu druhému (2).

⁶ Normativ Cvrček ztotožňuje s kodifikací, srov.: „Současná kodifikace, která funguje jako takový nor-
mativ, [...]“ (Cvrček, 2008b, s. 179).

intervenovala kodifikace v letech 1993/1994, často nevykazují trend, který by odpovídal kodifikačnímu zásahu“, což má empiricky doložit prohlášení o neúspěšnosti intervenční praxe. Jelikož jde však o *vybrané*⁷ jevy, nevyvrací to podle nás nijak obecnější, a proto silnější tvrzení o absenci psaných textů vytvořených bez výrazného vlivu kodifikace.

2.5. Cvrčkův jazyk

Způsob, jakým se v Cvrčkově konceptu hovoří o realitě vztahu lingvistů, jazyka a mluvčích, je podle nás nepřijatelný. Na jedné straně je totiž „metajazykové chování“ lingvistů popisováno bez jakékoli snahy o neutrálnost, zřetelně hodnotícími výrazy jako „proč by lingvistika měla *zasahovat do vývoje jazyka svými intervencemi a diskvalifikovat* tak uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování (či poskytovat argumenty pro jejich diskvalifikaci)“ (Cvrček, 2008a, s. 285; Cvrček, 2008b, s. 34; kurziva MB a MP⁸); „lingvistika fakt této většinové volby svými (institucionalizovanými) intervencemi *narušuje*“ (ibid., s. 286; s. 34); „současná *intervenční praxe*“ (ibid., s. 287; s. 35); „vlivem *preskriptivního* charakteru současné kodifikační *intervence* dochází k *diskvalifikaci* projevů uživatelů jazyka“ (ibid., s. 287; s. 35); „současná intervenční praxe [...] *způsobuje diskontinuitu* v jazyce“ (ibid., s. 287; s. 36) aj. Na druhé straně je stav, do jakého lingvistika zasahuje, popisován v kontrastu s výše uvedenými výrazy jako: „*přirozené* jazykové chování, *spontánně* ustanovený *řád* jazykových a komunikačních zvyklostí“ (ibid., s. 288; s. 36) atd. Vztáhneme-li tento slovník např. k naší poradenské praxi, pak jsou vyjádření o tom, že touto praxí⁹ mluvčí diskvalifikujeme (či pro tuto diskvalifikaci poskytujeme argumenty) nebo že svou intervenční praxí způsobujeme diskontinuitu jazyka, podle nás nekorektní. Z druhé strany bychom mohli – opakujeme, že jednu a tutéž situaci současného „metajazykového chování“ – popsat vyhoceně protikladným způsobem: např. „užitečné a nikomu se nevnučující jazykové příručky, jejichž charakter je pouze *doporučující*, jsou vždy pohotově připraveny k přátelské *pomoci* uživateli jazyka, který je v nesnázích a který se *sám* rozhodne do nich nahlédnout“ atd.¹⁰

Za nepřijatelný takový způsob vyjadřování považujeme proto, že tento slovník může vyvolávat zcela nesprávnou představu o nekompetenci, nelegitimním počínání a selhání několika generací lingvistů. Za nešťastné považujeme, aby takovému agresivnímu slovníku byla vystavena neodborná veřejnost, která nemůže detailně znát celou

⁷ Aby se mohlo bezpečně a korektně tvrdit, že intervenční praxe není úspěšná (je jen málo úspěšná), bylo by potřeba doložit, že trend, který by odpovídal kodifikačnímu zásahu, nevykazují všechny (většina) jevů popsaných v kodifikaci. Že kodifikace nezasáhla psané texty v daných popsaných ohledech, nevylučuje, že i přesto nemohou být pod jejím silným vlivem.

⁸ Místa, která jsou v tomto oddíle (2.5) uvedena v citátech kurzivou, zvýraznili autoři tohoto textu.

⁹ Oba autoři jsou pracovníky oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., a podílejí se na činnosti jazykové poradny provozované tímto oddělením.

¹⁰ V podobném duchu se staví R. Adam proti Cvrčkovu vyjádření, že „každá nová kodifikace popírá [tu] předchozí“ (Cvrček, 2008b, s. 119). Adam namítá, že „by snad [bylo] výstižnější říct drobně pozměňuje“ (Adam, 2009, s. 147).

problematiku a která může být tedy tímto slovníkem zmatena a svedena k naznačeným závěrům o nekompetentnosti lingvistiky jako celku daleko snáz než odborníci.

2.6. *Shrnutí*

Můžeme tedy shrnout: Celý KMI je předložen jako soubor postulátů podporujících výchozí předpoklad neregulační alternativy „nezasahování do jazyka“; ve skutečnosti je však vztah předpokladů a postulátů konceptu zcela opačný – postuláty jsou jen rozvedením a obhájením předpokladů, vyplývají z prvotní volby neregulační alternativy, která je však – jak jsme se snažili ukázat – apriorní a nedostatečně motivovaná. Postuláty KMI tedy prvotně nepodporují jeho klíčový předpoklad, ale naopak – vyplývají z autorovy blíže nespecifikované osobní preference a nechuti k regulaci a jejich pečlivá formulace tuto prvotní apriorní a iracionální motivaci, kterou jsme se pokusili výše doložit, jen zastírá. Zásadní rozpor mezi námi a Cvrčkem je tedy možné definovat i tak, že Cvrček chce předmětnou skutečnost měnit, formovat ji k obrazu svému, a používá k tomu hodnotící výroky založené na takových referenčních rámcích – vazbách, z nichž lze intervenční praxi připisovat negativní atributy.

Vyskytnou-li se v rámci určitého pojmového systému kontradiktorické výroky o zřetelně totožném jevu (založeném na různých vazbách, tj. referenčních rámcích), je možné to vnímat jako signál toho, že v rámci daného nadřazeného systému nejde o popis, vysvětlení určitého jevu, ale o výroky podporující určitý apriorní cíl (který je důležitý a na jehož podporu lze uvádět různé příhodné výroky). Doufáme, že se nám podařilo ukázat, že alespoň v některých dílčích ohledech patří Cvrčkův KMI mezi tyto typy diskurzu.

3. Prakticky založené poznámky k Cvrčkovu KMI

3.1. *Institucionální lingvistika jako služba mluvčím*

Vedeme-li spor o konstrukci vztahu lingvistů a mluvčích, považujeme za důležité zohlednit nejen směr od lingvistů k mluvčím, nýbrž i naopak od mluvčích k lingvistům. Zatímco Cvrčkův koncept je čistě teoretického rázu, naše závěry můžeme opřít o každodenní kontakt s mluvčími v praxi jazykové poradny Ústavu pro jazyk český AV ČR (dále jen JP).¹¹

Cvrček (2008a, s. 285; 2008b, s. 42) tvrdí, že „[n]ení důvod, proč by lingvistika měla zasahovat do vývoje jazyka svými intervencemi¹², a diskvalifikovat tak uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování“. Tato formulace v doslovném čtení před-

¹¹ Jsme si vědomi, že reprezentativnost vzorku mluvčích, kteří se obracejí na JP, je problematická, přesto však jazykověporadenská činnost poskytuje pravidelnou a systematickou zpětnou vazbu, a umožňuje tak činit určité závěry o vztahu mluvčích k jazyku a činnosti lingvistů. Zpochybňujeme tím Cvrčkovu tvrzení, že „[s]oučasná lingvistika nedisponuje objektivním pozorováním toho, jak současné intervence působí“ (Cvrček, 2008a, s. 286; Cvrček, 2008b, s. 56).

¹² Cvrčkův termín „intervence“ zde pro jednoduchost přejímáme, nemá však pro nás čistě negativní konotace. Srov. též Uhlířová – Svobodová – Pravdová (2005, s. 113): „regulativní činnost“ v praxi JP.

pokládá, že zasahuje-li lingvistika do jazyka, jsou jejími zásahy mluvčí diskvalifikováni, protože jejich jazykové chování neodpovídá požadavkům intervenující strany. Cvrček diskvalifikaci mluvčího¹³ nedefinuje, z praxe JP však nemůžeme doložit žádný vzorec jednání a vystupování, který by se alespoň blížil obsahu pojmu „diskvalifikace“, ojedinele by se snad dalo mluvit nejvýš o rozhořčení. Připouštíme, že vyžadování určitého jazykového chování nemusí vždy být pro určité skupiny mluvčích přijatelné, úplné odmítnutí intervence však podle našeho názoru vyžaduje, abychom zvažili okolnosti intervenčních zásahů. Vytkneme zde dva nejzávažnější problémy, které v KMI spatřujeme: KMI neúměrně přeceňuje účinnost a sílu uplatňování či působení současné intervence, a tím sugeruje představu, že současný stav jazyka je do značné míry výsledkem působení stávající kodifikace; KMI předpokládá, že současná intervence je v rozporu s potřebami jazykového společenství a že deformuje jeho (přirozené) vyjadřovací prostředky.

Není jasné, zda je pro předkladatele KMI přirozená společenská poptávka po interakci s lingvisty dostatečným důvodem pro zachování „intervence“, nebo naopak projevem nežádoucích pochybností mluvčích o „(přirozeném) jazykovém chování“. Z praxe JP můžeme potvrdit, že „intervenční činnost“, konkrétně v podobě interakce lingvistů s veřejností, je žádanou službou,¹⁴ žádané jsou rovněž kodifikační příručky, mluvnice, slovníky, návodné a popisné jazykové příručky různých druhů, odborná školení týkající se českého jazyka, velká poptávka je po elektronických zdrojích poučení o jazyce apod. Nenacházíme důvod, proč bychom neměli vyjít vstříc společenské poptávce po možnosti konzultace s odborníky a diskriminovat tak tu část veřejnosti, která má o podobnou službu zájem.

3.2. Intenzita působení kodifikace

U tazatelů JP můžeme rozlišit celou škálu přístupů ke kodifikaci¹⁵ a doporučením lingvistů, od zcela radikálního odmítnutí po bezvýhradné přijímání, je však vhodné diferencovat podle typu jevu, na který se tazatelé ptají. Jen poměrně malá skupina konkrétních jazykových jevů vyvolává vyhocené střety, a to ještě ne vždy (z kodifikovaných i nekodifikovaných vzpomeňme např. slovo *Česko*, stále častěji přechylování, psaní *s/z* v přejatých slovech, vazby *je to o tom / o ničem*, *data – datumy*, psaní velkých písmen u úzkého okruhu pojmenovacích typů, budoucí čas slovesa *soustředit se*). Skutečně existují tazatelé, kteří s kodifikací či s doporučením lingvistů zásadně nesouhlasí a ostře proti němu vystupují. Jejich kritika však nevychází z pocitu, že kodifikace či lingvisté nepřiměřeně omezují osobní svobodu tazatele, nýbrž z pocitu, že lingvisté špatně odvádějí svou práci, a proto jazyk jako celek upadá nebo není

¹³ Přitom jde o pojem závažný, neboť se jím zdůvodňuje nutnost změnit jazykověkulturní paradigma. K „diskvalifikaci“ srov. výrok Nebeské (1999, s. 113): „Problém [...] dnes nespočívá v tom, že by se veřejnost cítila ve své jazykové praxi nepřiměřeně omezována, vzniklý stav znepokojuje zejména bohemisty.“

¹⁴ Např. jen e-mailem obdržela JP za rok 2008 9359, za rok 2009 9327 a za rok 2010 9431 dotazů.

¹⁵ V podmínkách JP rozumíme kodifikací hlavně Pravidla českého pravopisu a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.

k dispozici lingvistický popis určitého jevu nebo existující popis vykazuje nejrůznější nedostatky apod.

Spojení „preskriptivní kodifikace“ vyznívá v textu lingvistickém a určeném pro lingvistu radikálně. „Intenzitu působení kodifikace“ na mluvčí a jazyk v praxi lze z institucionálního hlediska postihnout takto: užívání Pravidel českého pravopisu a Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost je závazné ve školním prostředí, tzn. že se po žácích a studentech požaduje zvládnutí vybraných jazykových jevů v podobě kodifikované těmito příručkami. Mimo školu není dodržování kodifikace jakkoli vynutitelné, tj. v ostatních oblastech lidské činnosti mají kodifikační příručky pouze povahu společenské normy.

Mluvčí podle našich pozorování pocítují jako závažnější spíše normu než kodifikaci. Nejzřetelněji se závažnost normy projevuje v pracovním a právním prostředí. Řada státních, komerčních i jiných institucí vydává interní normy, pokyny, směrnice atd., kterými upravuje jazykové chování svých zaměstnanců při výkonu práce. Buď se vydávají konkrétní pokyny pro konkrétní komunikační situace, nebo se stanovují určité jazykové příručky jako měřítko jazykové správnosti v komunikaci daného subjektu. Nejen tyto interní normy, ale i individuální subjektivní preference jsou mnohdy považovány za závažnější než kodifikace a doporučení lingvistů. Lze tak soudit podle četných komentářů typu „to tam nemůžu / nechci napsat / rozhodně nenapišu, protože nadřazený to tak nechce / ve firmě to není zvykem / to se (u nás) nepoužívá / vypadá to divně / zní to divně / se mi to nelíbí“. Tazatelé zaměstnaní v zahraničních firmách např. nesmějí preferovat české názvy pracovních funkcí před anglickými a musejí ve firemních dokumentech užít např. *executive director* místo *výkonný ředitel*. Opakovaně zaznamenáváme též případy preference normy, která vyplývá z přesahů pracovního a právního prostředí: „naši právníci tvrdí, že chybně zapsaný název firmy (zpravidla chybná interpunkce u přístavků typu *a. s.*) musíme v právních dokumentech zachovávat“; „mohu nově zvolenou hejtmanku nazvat v právních dokumentech hejtmankou, když zákon hovoří pouze o hejtmanovi?“.

Tazatelé se vůči kodifikaci kriticky vymezují, mají-li důvody se domnívat, že příslušná jazyková norma kodifikaci neodpovídá. U poučených tazatelů a tazatelů-bohemistů se setkáváme i s argumentací podloženou korpusovým či internetovým vyhledáváním, znalostí literatury atd. Svě jazykové chování kriticky vystupující tazatelé buď s výhradami přizpůsobí kodifikaci vědomi si její společenské závažnosti, nebo své chování neupraví kvůli různě motivovaným osobním preferencím. Poučení tazatelé volí vlastní řešení zpravidla proto, že se řídí vědomím pádnosti svých argumentů. Relevanci uvedených argumentů JP nezpochybňuje, jestliže nemá vlastní spolehlivá pozorování, která by svědčila pro jiné řešení. Pro intenzitu uplatňování kodifikace tedy platí, že každá kodifikace, k jejímuž všeobecnému prosazování v běžném komunikačním styku se neužívají institucionální prostředky, např. typu sankcí daných jazykovým zákonem, bude přijímána v míře určované uživateli takové kodifikace. Sami mluvčí tak plní funkci korekčních činitelů míry uplatnění kodifikace, proto pokládáme za nepatřičné, aby se při liberální atmosféře v naší společnosti a při současných nástrojích, které pro uplatňování kodifikace máme k dispozici, stav jazyka tak úzce spojoval s kodifikací

a jejím působením či uplatňováním. I přesto, že tazatelé svobodu volby jazykového prostředku pocítují, je postulované desideratum, aby bylo mluvčím zdůrazňováno, že konečná volba jazykového prostředku je na nich (Cvrček, 2008a, s. 289; Cvrček, 2008b, s. 170), zcela běžnou součástí poradenské praxe.¹⁶ V každém konkrétním případě se lingvista může pouze domnívat, zda se tazatel bude řídit jeho radou, či nikoliv.

Ani lingvisté v JP nepřistupují ke kodifikaci nekriticky. Cílem interakce v JP není pouze přimět tazatele k užití kodifikovaných prostředků, nýbrž najít adekvátní řešení jeho konkrétních komunikačních potřeb a kodifikace je pro tento účel vhodným východiskem. Shledá-li tazatel nebo i sám pracovník JP, že řešení nabízené kodifikací nevyhovuje potřebám dané komunikační situace, je interakce vedena tak, aby bylo dosaženo vhodného konsensu. Závažné a opakované nedostatky v kodifikaci, zastarávající řešení apod. lingvisté v JP zaznamenávají, aby mohly být vzaty v úvahu při přípravě kodifikace nové.

3.3. *Pluralitní kodifikace existuje*

K tezi, že „je třeba potenciální intervence ze strany jazykovědy oslabovat pluralitou deskripcí (deskriptivních kodifikací)“ (Cvrček, 2008a, s. 288; Cvrček, 2008b, s. 126), lze podotknout, že pluralitní deskripce / pluralita deskripcí / pluralitní kodifikace¹⁷ existuje. Komerčního využití českého jazyka se chopila řada subjektů a přibývá neakademických zdrojů poučení o jazyce. Kromě Pravidel českého pravopisu (PČP) vydávaných Ústavem pro jazyk český AV ČR (ÚJČ) jsou v běžné distribuční síti dostupná PČP nakladatelství FIN (vycházejí v různých vydáních už od r. 1993), PČP nakladatelství Olomouc (Hartmannová et al., 2004), PČP s výkladem mluvnické (Šaur, 2005), nověji též PČP od nakladatelství Computer Press s příloženým CD (2009) atd. Uvedené publikace zdaleka nejsou obsahově totožné. Kromě tištěných PČP existuje rovněž internetová stránka nazvaná „Pravidla českého pravopisu“¹⁸ provozovaná firmou „Zásobování a. s.“¹⁹ a lišící se svým obsahem i rozsahem od PČP vydávaných ÚJČ. Další internetových stránek zabývajících se češtinou je celá řada a vykazují velmi různou úroveň zpracování. Pluralizuje se i slovníková kodifikace, v závěru roku 2008 vyšel Ilustrovaný školní slovník českého jazyka komerčně úspěšného nakladatelství Fraus (Černá et al., 2008). Okrajově zmiňme též drobné jazykové příručky a rádce typu „jak správně psát čárky, velká písmena, jak správně psát a mluvit česky apod.“ či firemní jazyková školení provozovaná lektory nejrozličnější kvality a úrovně odbornosti. Ne vždy taková školení vedou bohemisté a JP má spolehlivé informace o tom, že školitelé se s doporučeními stávající kodifikace často rozcházejí.

S pluralitou kodifikací a soupeřením kodifikačních příruček (zejména zmíněných verzí PČP) se JP vyrovnává již několik let zhruba takovýmto přístupem: ochotu taza-

¹⁶ K roli JP v současné společnosti viz též Mlejnecká et al. (2004, s. 130n.).

¹⁷ Předpokládáme, že uvedené termíny jsou synonymní.

¹⁸ Internetová adresa: <www.pravidla.cz>, stránka je dostupná též z domény <www.pravopis.cz>.

¹⁹ Pravopisnou podobu ponecháváme tak, jak je uvedena na internetových stránkách citovaných v pozn. 18.

telů k dialogu s JP a ochotu brát v úvahu její doporučení a kodifikaci chápe JP jako významný a cenný příspěvek uživatelů češtiny k jazykové kultuře. Důvěra tazatelů je pro JP zároveň zavazující v tom smyslu, že její doporučení musí být podloženo relevantními jazykovými daty, musí být dostatečně přístupné, ale zároveň smysluplné, aby nedošlo ke ztrátě důvěry.

3.4. *K navrhované pluralitní kodifikaci*

Kodifikace by se v rámci KMI měla „rozpadnout“ v menší příručky popisující jednotlivé „oblasti užití jazyka“, jeho funkce či „stylové žánry“ (srov. Cvrček, 2008a, s. 289; Cvrček, 2008b, s. 168), tedy patrně na všechny útvary a styly. JP dosud neznamenala poptávku po kodifikaci jiného než spisovného jazyka, resp. prestižní variety. Dotazy na jevy stojící za hranicí spisovnosti jsou JP pokládány velmi zřídka a týkají se úzkého okruhu jevů: bývají etymologické povahy (vznik slova *šalina*), týkají se grafického zápisu nespisovných výrazů (*matika/matyka*), útvarového a teritoriálního určení („Zachytil jsem vazbu *sešli jsme se o přestávku*. Není to nářečí? V kterých oblastech se používá?“) apod.²⁰ Nezaznamenali jsme žádný dotaz, který by svědčil o tom, že tazatel potřebuje poznat normu některého z nespisovných (polo)útvárů, např. že váhá nad „správným“ nářečním tvarem. Má-li se „pluralitní kodifikace (deskripce)“ rozšířit např. i na neformální mluvené projevy (k tomu též srov. Cvrček, 2008a, s. 289; Cvrček, 2008b, s. 158), pak by se minimální intervence změnila v intervenci maximální: zavedla by totiž kodifikaci i do komunikačních oblastí, které doposud byly intervencí zcela prosty.

Už při současném stavu přijímá veřejnost pluralitu kodifikací s nevolí, nutnost konfrontace různých příruček považuje za nevýhodnou. Běžný tazatel-nebohemista také nemá povědomí o existenci závazných kodifikačních příruček, nevyhledává právě jen příručky kodifikační. Pokud tazatel přece jen dospěje ke konfrontaci příruček a zjištění rozdílných údajů, obrací se na JP s dotazem, která příručka „platí / je ta správná“.

3.5. *Kodifikace morfologických jevů*

Intervenční tlak se podle Cvrčkových úvah nejvíce projevuje u prostředků roviny morfologické, srov.: „cílem KMI je přiblížit jazykovou situaci (v současnosti zejména v tvarosloví) co nejvíc stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí“ (Cvrček, 2008a, s. 288; Cvrček, 2008b, s. 123) a „[kodifikace] bude nucena přijmout celou řadu dubletních tvarů“ (Cvrček, 2008a, s. 291; Cvrček, 2008b, s. 178). V bodě Ad 2bi na s. 291 (Cvrček, 2008a) a 178 (Cvrček, 2008b) se dále uvádí: „Pokud připustíme, že existuje široké přechodné pásmo mezi kodifikovanou češtinou a češtinou neoficiální a neformální,²¹ bude kodifikace nucena přijmout

²⁰ Viz též Mlejnecká et al. (2004, s. 132).

²¹ Také není zřejmé, zda si je Cvrček vědom, že s přechodným pásmem se pracuje i v teorii jazykové kultury a v teorii spisovného jazyka, či zda se přechodné pásmo postuluje jako nový jev. Nebo je přechodový charakter jazykových prostředků pro Cvrčka zároveň důvodem pro jejich přijetí do spisovné variety / prestižního útvaru atd.? Lze-li zde zmiňovaný protiklad češtiny kodifikované a češtiny neoficiální a neformální

celou řadu dubletních tvarů“, z čehož není zcela zřejmé, zda se má kodifikovaná čeština v rámci KMI rozšířit o prostředky z onoho přechodného pásma či o prostředky neoficiální a neformální.²²

Poradenská praxe ukazuje, že dublety jsou z uživatelského hlediska nevýhodné a nežádoucí, bývají často příčinou dotazů typu „která z koncovek je tedy správná“; ujištění, že „přípustné jsou obě“ řadu tazatelů neuspokojí a ptají se dále „která je lepší“, „kterou byste dal vy“ atp.²³ Mnohem závažnější než nevýhodnost je skutečnost, že po kodifikaci většího množství dublet není společenská poptávka, obzvláště ne po kodifikaci dubletních tvarů pocházejících ze substandardních vrstev či ze „širokého přechodného pásma mezi kodifikovanou češtinou a češtinou neoficiální a neformální“ (srov. Cvrček, 2008a, s. 291; Cvrček, 2008b, s. 178). Morfologické problematice v JP byly věnovány dvě studie (Šimandl, 2000; Prošek, 2007) a z obou je zřejmé, že morfologické dotazy se týkají téměř výhradně jevů spisovných. Spisovnost daného prostředku je přitom tazatelem intuitivně pocítována, nejistota se týká náležité formy daného prostředku, nikoli jeho stylového zabarvení. Nemáme doloženy pochyby např. o tom, zda obecněčeské tvary substantiv a adjektiv typu *mladej člověk, rovnýma / rovnějma prknama* (už dnes) náležejí do spisovné češtiny. Pokud se tedy v KMI přijetím stylově odlišných dublet do kodifikace myslí zároveň přijetí obecněčeských prostředků do spisovné variety češtiny, pak jde o špatnou reflexi jejich stylové hodnoty a z hlediska mluvčího nebudou takto přijaté dublety v souladu s jeho povědomím o jazykové normě prestižního útvaru.

Z výše zmíněných morfologických studií si lze též udělat představu o tom, které jevy stávající kodifikace nepopisuje, popř. je nepopisuje dostatečně, a tudíž by z uživatelského hlediska mohly a snad též měly být v kodifikaci (podrobněji) popsány. Problematiku vztahu kodifikace a mluvčích lze tedy nahlížet též opačným směrem: přestože stávající kodifikace podle Cvrčka vyvíjí na uživatele nepřiměřený tlak, existují též oblasti, v nichž jsou nároky na kodifikaci morfologických jevů spisovného jazyka vyšší, než současná kodifikace dokáže uspokojit.

3.6. *Spisovnost, teorie spisovného jazyka a teorie jazykové kultury*

Lze souhlasit s Cvrčkem, že problémem spisovnosti je absence objektivních kritérií pro její vymezení (přehled, analýza a kritika kritérií spisovnosti viz Cvrček, 2006). Vymezení spisovnosti je především problém lingvistické metodologie. V poradenské praxi lze spisovnost jazykového prostředku snadno uplatnit jako vhodný komunikační orientátor i bez objektivních kritérií pro její vymezení.²⁴ Jestliže určitý jazykový pro-

alespoň přibližně ztotožnit s protikladem spisovnosti – nespisovnosti, pak existenci širokého přechodného pásma mezi „prostředky pocítovanými jako spisovné a prostředky pocítovanými jako nespisovné“ explicitně konstatuje Nebeská (2002).

²² „Přechodné pásmo“ a „prostředky neoficiální a neformální“ jsou nepřekrývající se stylové oblasti?

²³ V extrémní formě se nevole k dubletám projevuje např. komentářem „udělejte s tím něco, aby si člověk nemohl vybírat“.

²⁴ Pro obhajobu funkčnosti určitého pojmu i bez jeho „objektivního“ (formálního, empirického apod.) vymezení srov. (na příkladě pojmů analytičnosti a synonymie) výklad J. R. Searla (2007, s. 17–24).

středek označíme za spisovný a jestliže je takto označený prostředek v prestižní komunikaci skutečně pocíťován jako noremní, adekvátní a přiměřený, není spisovnost takového prostředku zpochybňována, ani když hodnocení nelze podložit jednoznačnými kritérii. Mluvčí usilující o soulad s normou spisovného jazyka nemá potřebu zpochybňovat nástroje vyjádření noremnosti daného jazykového prostředku, jestliže sám pocíťuje, že doporučený prostředek skutečně je součástí normy daného útvaru. Spisovnost nepovažujeme za nefunkční také proto, že jevů splňujících rovnici spisovnost a kodifikovanost = noremnost ve spisovném/oficiálním/formálním atd. útvaru je v češtině většina.²⁵ „[R]ozdělování prvků na spisovné a nespisovné“ (Cvrček, 2008a, s. 286; Cvrček, 2008b, s. 52) vyznívá bez širších souvislostí radikálně, bez hlubší úvahy skutečně vyvolává dojem příkazu „musíš“ – „nesmíš“. Spisovnost se však v jazykových příručkách explicitně kodifikuje jen u relativně malého množství jazykových jevů. Nejzřetelnější je v morfologii a v lexiku, u řady jevů z vyšších rovin a z různých specifických komunikačních oblastí na hodnocení z hlediska spisovnosti rezignujeme, např. u jevů úzce odborných, nově se šířících atd.²⁶ Spisovnost by tedy mohla být kritizována i pro její nedůsledné uplatnění. V praxi JP se spisovnost ukazuje jako výhodná proto, že postihuje stylové hodnocení u základního jádra jazykových jevů a zároveň nechává prostor pro komplexnější hodnocení jazykových prostředků evidentně náležejících do spisovných projevů, ale explicitně nepopsaných z hlediska (ne)spisovnosti.²⁷ Z teorie spisovného jazyka a teorie jazykové kultury se nám jako nadčasový a nadále funkční jeví také pojem jazykové normy a (stylové) hodnocení jazykových prostředků z hlediska adekvátnosti ke komunikační funkci. Spisovnost zachycená v kodifikaci je ve většině případů odpovídajícím ukazatelem noremnosti daného jazykového prostředku a jako metodologický nástroj jazykové kultury ji nepovažujeme za nepřiměřeně omezující či soustavně selhávající. Spisovnost respektujeme jako tradiční hodnotu, teoreticky by však podle našeho názoru v oblasti jazykové kultury fungoval jakýkoli jiný nástroj, který by reálně postihoval jazykovou normu zejména prestižního útvaru češtiny. Uvedené skutečnosti poukazují na to, že závažnější než problém objektivních kritérií spisovnosti je pro nás otázka, zda by jazyková kultura a teorie spisovného jazyka měla být disciplínou čistě vědeckou, a pokud ne, v jaké míře v jejím rámci uplatňovat hlediska jiná než vědecká, zejména hlediska axiologická.

4. Závěr

Vzhledem k současnému stavu intervenční praxe a společenské poptávky nepovažujeme KMI za potřebný. Intervenci lingvistů do jazyka si v současných společenských

²⁵ Nezanedbatelnou hodnotou spisovnosti je v praxi JP rovněž to, že zcela spolehlivě konotuje příslušnost k prestižnímu útvaru u velmi různých typů tazatelů.

²⁶ O takových jevech viz např. Mlejnecká et al. (2004), Smejkalová (2005a, 2005b), Uhlířová – Svobodová – Pravdová (2005), Prošek (2005, 2007), Šimandl (2000) aj.

²⁷ I jevy náležející do rámce spisovnosti lze v poradenské praxi řešit bez explicitního odkazu na spisovnost, pouze s přihlédnutím k jazykové normě: „Hodí se do zápisu z porady slovo *míň*?“ „Více by se hodilo spíše do méně formálních projevů, v zápisu z porady bychom doporučovali užít podobu *méně*“.

podmínkách nelze představovat jako dehonestující autoritativní diktát, který omezuje svobodu mluvčích. Kodifikace a interakce s lingvisty se nabízí jako možnost pro ty, kteří mají zájem o konfrontaci svého jazykového chování s jazykovou normou, popř. o jeho modifikaci podle doporučení lingvistů, ostatním je ponechána svoboda se intervencí vyhnout. Základní kodifikační příručky, zejména Pravidla českého pravopisu, nejsou veřejností vnímány jako předpis omezující možnosti výběru, ze strany veřejnosti nevycházejí ani snahy o zrušení Pravidel českého pravopisu, kodifikace či intervence lingvistů vůbec.

I kdybychom připustili, že kodifikace vyvíjí na mluvčí nepřiměřený tlak, pak k omezení tohoto „tlaku“ není zapotřebí změny přístupu lingvistů k jazyku; společenské podmínky, jazykové povědomí mluvčích a jejich intuitivně uvědomovaná svoboda volby jazykového prostředku jsou přirozenými korekčními činiteli působení lingvistů. Za nešťastný považujeme též nástroj, kterým by minimální intervence mělo být dosaženo: nelze dosáhnout minimální intervence maximalizací kodifikace, je-li kodifikace zároveň kritizována jako hlavní nástroj nepřiměřené intervence.

Dejme tomu, že lze, nebo že je dokonce nutné změnit přístup lingvistů k jazyku a zvolit minimální intervenci. Dejme tomu, že lze, nebo že je dokonce nutné změnit přístup lingvistů bez přihlídnutí ke konkrétní jazykové materii. Nutnost změny je však v současných společenských podmínkách podle našeho názoru neobhajitelná, pokud nebude podložena alespoň základní znalostí praktického fungování intervenčního procesu, znalostí jazykové situace a potřeb mluvčích, obzvláště vyčítá-li se současnému paradigmatu jazykové kultury intervence bez zpětné vazby od uživatelů jazyka.

LITERATURA

- ADAM, R. (2009): Nad knihou o jazykové regulaci. *Naše řeč*, 92, s. 145–155.
- BENEŠ, M. (2010): Perspektivismus a jeho kontrola: Příklad lingvistiky. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1, s. 69–89.
- CVRČEK, V. (2006): Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 46–60.
- CVRČEK, V. (2008a): Koncept minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 69, s. 284–292.
- CVRČEK, V. (2008b): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERNÁ, J., et al. (2008): *Ilustrovaný školní slovník českého jazyka*. Plzeň: Fraus.
- ECO, U. (2004): *Teorie sémiotiky*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění.
- FOUCAULT, M. (2003): *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové.
- HARTMANNOVÁ, V., et al. (2004): *Pravidla českého pravopisu*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- HOMOLÁČ, J. (1998): Polemika jako žánr (Na materiálu šaldovském). *Česká literatura*, 46, s. 236–268.
- MACURA, V. (1995): *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*. Druhé, rozšířené vydání. Jinočany: H&H.
- MLEJNECKÁ, J. – PRAVDOVÁ, M. – PROŠEK, M. – SMEJKALOVÁ, K. – SVOBODOVÁ, I. – UHLÍŘOVÁ, L. (2004): Pražská jazyková poradna dnes a zítra. In: E. Minářová – K. Ondrášková (eds.), *Spisovnost a ne-spisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, s. 130–136.
- NEBESKÁ, I. (1999): *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha: Karolinum.
- NEBESKÁ, I. (2002): Čestina spisovná. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 90–91.

- Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1993.
- Pravidla českého pravopisu*. Praha: FIN, 2008.
- Pravidla českého pravopisu*. Brno: Computer Press, 2009.
- PROŠEK, M. (2005): Spisovnost, nespisovnost a inovace jazyka v praxi jazykové poradny. *Naše řeč*, 88, s. 135–139.
- PROŠEK, M. (2007): Konstanty a proměnné morfologických dotazů v jazykové poradně. *Naše řeč*, 90, s. 174–194.
- SEARLE, J. R. (2007): *Rečové akty*. Bratislava: Kalligram.
- SMEJKALOVÁ, K. (2005a): O názorech na variantnost v jazyce. *Čeština doma a ve světě*, 13, s. 106–111.
- SMEJKALOVÁ, K. (2005b): Úskalí současné češtiny z hlediska klientů jazykové poradny. *Naše řeč*, 88, s. 128–134.
- ŠAUR, V. (2005): *Pravidla českého pravopisu s výkladem mluvnice*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- ŠIMANDL, J. (2000): Morfologická problematika v jazykové poradně. *Naše řeč*, 83, s. 57–76, 113–131, 169–192, 225–242.
- UHLÍŘOVÁ, L. – SVOBODOVÁ, I. – PRAVDOVÁ, M. (2005): Současný stav a perspektivy jazykové poradny. *Naše řeč*, 88, s. 113–127.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
<benes@ujc.cas.cz>
<prosek@ujc.cas.cz>